

Микола Обушний

Особливості формування політичних еліт у сучасних українських реаліях

Стаття присвячена розкриттю особливостей формування політичних еліт в умовах утвердження державності та становлення громадянського суспільства в Україні.

The article is devoted to the analyses of forming of political elite in the conditions of state's strengthening and development of civil society in Ukraine

Сьогодні неможливо уявити прогресивний розвиток будь-якого, у тому числі й українського суспільства, без участі у ньому еліт*, тобто таких людей, яких відносять до найкращих, найобдарованіших, найрозумніших у певній галузі їхньої діяльності. Одним із перших, хто звернув увагу на «благородних мужів», найблагородніших і найосвіченіших членів суспільства, тобто на таку соціальну групу людей, яких ми нині відносимо до еліти, був давньокитайський мислитель Конфуцій (551–479 рр. до н. е.) [8, с. 226–262]. Давньогрецький мислитель Платон Афінянин (428–347 рр. до н. е.) виділив соціальну групу філософів, яка споглядає вічні ідеї [9, с. 225–237], а, відтак, об'єктивно покликана виконувати елітотворчі функції у суспільстві. Децю інший підхід до формування еліт запропонував давньогрецький мислитель Аристотель, який вважав, що формування еліти у державі можливе із людей, котрі володіють багатством і особливими якостями [1, с. 113].

Італійський мислитель епохи Відродження Ніколо Макіавеллі (1469–1527) під елітою розумів групу людей, яка хоча і є меншістю у державі, проте панує над масами. Таке панування може здійснюватися або силою, або за допомогою хитрощів. У цьому контексті він говорив про «левів» та «лисиць» як про дві групи еліт, які панують у суспільстві [4, с. 420].

Неоднозначну оцінку ролі еліт у суспільстві давав італійсько-американський політолог Дж. Сарторі. На його думку, головна причина існуючих негараздів у суспільстві полягає у тому, що еліта не являє собою ціннісний зріз суспільства і не є прикладом для загалу. У переважаючій більшості еліт, застерігав Дж. Сарторі, відсутнє високе почуття відповідальності та обов'язку.

Приклади того, у яких значеннях чи контекстах використовувався термін «еліта» до 30–40-х років ХХ ст., можна продовжити. Наразі, для висвітлення визначеної теми даної статті важливими є з'ясування сутності поняття «еліта» та одного із його різновидів – «політична еліта» – і на цій основі розкриття особливостей формування політичних еліт у сучасних українських реаліях.

Отже, у соціальних науках утвердження терміну «еліта», а також розробка теорій еліт припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст. і пов'язується з іменами відомих зарубіжних дослідників В. Парето, Е. Москі, Р. Міхельса, М. Вебера та інших.

До перших спроб обґрунтування сутності поняття «еліта» слід віднести визначення, яке міститься в Оксфордському словнику 1823 року, виданому у Великій Британії. В ньому рекомендується застосовувати термін «еліта» до таких соціальних груп суспільства, які займають найвище місце в системі соціальної ієрархії [5, с. 26].

Теоретичні ж засади дослідження та початок активного вивчення еліт були закладені у 30–40-х роках ХХ ст. і пов'язані з іменами Й. Шумпетера та Г. Лассуела. Так, австроамериканський економіст і політолог Йозеф Шумпетер (1883–1850 рр.) вважав, що життєдіяльність демократичної

моделі суспільства може забезпечити лише конкуренція еліт та їх невідкритість для оновлення талановитими, здібними, високоморальними представниками народу [12, с. 120].

Американський дослідник Гарольд Дуайт Лассуел (1902–1978 рр.) до еліти включає і осіб: а) які обіймають важливі посади у владних структурах; б) які раніше були на посадах і залишилися після відставки лояльними до існуючого режиму; в) які хоч і не належать до формальних інститутів влади, але мають великий вплив на прийняття рішень у цих інститутах; г) членів опозиції, з думкою яких влада змушена рахуватися; д) членів сімей вищих владних структур [11, с. 16].

У радянській соціогуманітаристиці термін «еліта» практично не вживався, а якщо і розглядався, то переважно у критичному плані й лише стосовно буржуазних суспільств. Тому у науковій літературі радянського періоду глибокий аналіз поняття «еліта» не проводився.

Початок дослідження феномена «еліта», у тому числі й в українській соціогуманітаристиці пов'язується з проголошенням радянської політики «гласності» та «перебудови». З проголошенням незалежності України елітологічний напрямок дослідження одержав «нове дихання». Заслугує на увагу, зокрема, визначення національної еліти відомим українським дослідником С. Вовканичем, який вважає, що до еліти може долучитися кожен, хто здатний своїм інтелектом, духом, хистом, творчістю та іншими достоїнствами, особистими якостями збагатити національну скарбницю знань, досвіду, цінностей, здобутків, надавши нового імпульсу розвитку суспільства [2, с. 120].

Нині поняття «еліта» широко використовується в українській соціогуманітаристиці щонайменше у трьох значеннях:

- 1) Еліта суспільства за сферами життєдіяльності: політична, економічна, духовна.
- 2) Еліта соціальних структур суспільства: класово-групова, етнічна, партійна, владна, профспілкова, професійна (військова, медична, управлінська, освітня тощо).
- 3) Еліта, яка класифікується відповідно до соціального простору і часу: українська еліта, українська еліта радянського і пострадянського часу, еліта центру і регіонів, транзитна еліта (перехідного періоду). Можливі інші форми застосування поняття «еліта» і деякий відхід від запропонованої класифікації (за іншими критеріями), оскільки кожна класифікація має відносний характер, а деякі ознаки еліти підпадають під різні критерії [10, с. 239].

Серед широкого спектру наявних у кожному суспільстві еліт у цій статті зосереджено увагу на особливостях формування політичних еліт у сучасних українських реаліях.

Нині дослідженню політичних еліт приділяється багато уваги як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Однак, загальноприйняте поняття «політична еліта» допоки відсутнє. Так, німецький соціолог і політолог М. Вебер до політичної еліти відносив групу професійних політиків, яку іноді називав верствою, характерною рисою діяльності якої є стійке виконання ролі політика. Тобто, до політичної еліти М. Вебер відносив всіх, хто бере участь у прийнятті громадянських, інституціональних та державних рішень.

* Термін «еліта» походить від латинського *eligere* і французького *élite* – кращий, добірний, обраний.

Відомий український вчений та громадсько-політичний діяч В. Липинський стосовно політичної еліти вживав термін «національна аристократія». Він, зокрема, підкреслював «...без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації всередині, і тим самим захистити її від ворожих загроз іззовні – немає і не може бути нації» [6, с. 91]. В. Липинський вважав, що головним призначенням національної еліти є: творення духовних цінностей; визначення і відстоювання національної ідеї; згуртування свого народу на виконання національних завдань. До характерних рис «провідної верстви» (еліти) він відносив – інтелігентність, шляхетність, мудрість, мужність, відвагу, гуманність, відповідальність і чесність.

Формування таких рис – довготривалий процес, який розпочинається з раннього дитинства. У ньому беруть участь сім'я, школа, держава, суспільство, загалом весь процес життєдіяльності людини. Саме у ранньому дитинстві закладаються підвалини формування національної свідомості, патріотизму, ментальності, етнокультурної самобутності.

У своїй переважаючій більшості нинішня українська національна, у тому числі й політична еліта, своїм корінням (дитинством) пов'язана з радянською системою, головним завданням якої було сформувати нову людину – будівника комунізму. Це завдання в СРСР було покладено на компартійні номенклатурні кадри, які покликані були «вирішувати все». У цьому контексті слід визнати, що радянська система досягла значних успіхів у формуванні номенклатурних кадрів, окремі представники яких досьгодні, навіть після більш ніж 20-літнього незалежного розвитку України, демонструють неабиякі здібності в управлінні державним будівництвом, безпроблемно адаптувавшись до нових умов. На підтвердження цього є немало прикладів. Так, радянські номенклатурні кадри, які призначалися на найбільш впливові посади в системах української влади з 1991 по 2003 рр. становили 73 %, серед осіб, які займали посади голів обласних державних адміністрацій – майже 80 %. Що стосується її бюрократичної складової, то, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, 52 та 46 % керівного складу місцевих та центральних органів влади України, відповідно перебували на державній службі ще з радянських часів [14, с. 7]. Інші ж продовжили неприховано та віддано відстоювати комуністичні та соціалістичні ідеали, на яких були сформовані їх номенклатурні елітовизначальні риси ще з радянської доби.

На загал слід констатувати, що представництво колишньої радянської номенклатури у системі сучасної української політичної еліти достатньо вагоме.

Саме цим і зумовлюється одна з визначальних особливостей формування нинішньої політичної еліти в Україні, інші особливості багато в чому є похідними від неї.

Однією з них є тотальне втручання старої номенклатури у підбір і розстановку кадрів, зокрема, «допуску» чи «недопуску» до влади того чи іншого представника національно-демократичного спрямування.

Звісно ж, що подібне втручання суттєво послаблювало позиції української націонал-демократії, невеликий прошарок якої складали лідери шістдесятники, діячі дисидентського підпілля. «Перетворившись із окупаційної адміністрації, – пише відомий український громадсько-політичний діяч Левко Лук'яненко, – на провідну силу самостійної держави, вони правлять Україною не як рідною країною, а як місцем особистої наживи та задоволення владних амбіцій...»

...Не демократи, а комуністи керують Україною....» [7, с. 495–496].

Коли ж ще врахувати відсутність у представників національно-демократичного спрямування досвіду державного управління, то ця особливість формування політичної еліти в умовах незалежності України ймовірно стає однією із найсуттєвіших, що негативно відбилася як на українському політичному елітотворенні, так і загалом у державотворенні.

Якщо до цього додати створення компартійними чиновниками адміністративно-економічних кланів, на основі яких в умовах незалежності зміцнилися олігархічні фінансово-промислові групи, ще очевиднішими стають проблеми, з якими зіткнулося політичне елітотворення.

На його формування негативний вплив продовжує справляти і те, що окремі проросійсько-налаштовані (переважно олігархічні та прокомуністичні) представники українських еліт схиляються до безальтернативного сприйняття політичних позицій російських великодержавників.

І як тут не згадати генія українського народу Тараса Шевченка, який у поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» писав:

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я»,
...Все розберіть... Та й спитайте
...Чиї сини? Яких батьків?...
Ким? за що закуті?...
Раби, подножки, грязь Москви,
...Чого ж ви чванитеся, ви!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили [13, с. 351, 352].

Серед важливих особливостей, що продовжують негативно впливати на українське елітотворення, слід назвати: 1) Відсутність внутрішньополітичного консенсусу еліт щодо базових питань як власне державотворення, так і зовнішньої політики. Саме це спричиняє хронічну кризу влади, постійні коливання у визначенні зовнішньополітичного вектору тощо. 2) Географічне розмежування еліт Заходу та Сходу України, які іноді дотримуються кардинально протилежних поглядів щодо мети і засобів політичного та економічного розвитку держави, що, звісно ж, заважає консолідації політичної еліти.

Об'єктивно ці та деякі інші особливості негативно позначаються на формуванні української політичної еліти. Поряд з цими особливостями свій вплив справляють ті умови, що були створені після проголошення незалежності України, які й зумовили появу інших, за своєю сутністю, позитивних передумов, котрі покликані «вирощувати» власне українську політичну еліту. Йдеться, зокрема, про створення умов для проведення реформи політичної системи, яка б відповідала вимогам тих соціальних змін, що відбулися у суспільстві після здобуття незалежності. Досвід трансформації політичних систем ряду постсоціалістичних держав наочно засвідчує, що проведення такого ряду реформ можливе за безпосередньої участі інтелектуальної еліти, яка є ключовим фактором соціально-економічного та політичного розвитку трансформаційних суспільств. Окрім того, при визначенні ефективності діяльності політичних еліт найчастіше застосовують інтелектуальний критерій, який покладений в основу визначення інтелектуальних еліт.

Важливою особливістю формування нової української еліти є широке залучення різного роду неформальних об'єднань, зокрема, молодіжних організацій.

Нині більшість українців свої надії на краще пов'язують саме з активним включенням у політичні процеси української молоді, яка не зашорена радянськістю. Переваги української

молодої еліти, що нині формується, очевидні. Головна із них та, що вона зростає і формується, хоч і у суперечливих, але в українських реаліях, пов'язує своє майбутнє з Україною та її народом. Сучасна молодь віддає перевагу громадській самоорганізації, яка є висхідним пунктом державотворення та формування громадянського суспільства. Вона не сприймає різного роду бюрократично-мобілізаційних технологій, що тотально використовувалися компартійною номенклатурою у радянську добу. Нова українська політична еліта, яка нині формується, має своє переважно українсько-європейське бачення перспектив розвитку держави та суспільства.

Українські реалії уже сьогодні вимагають формувати політичну еліту за конкурсом, з фахівців-професіоналів, які постійно бажують і здатні самоудосконалюватися. Вони знають закони суспільно-політичного розвитку, вміють застосовувати ці знання на практиці, дотримуються політичної коректності, не прагнуть перемоги над опонентом за всяку ціну, здатні до компромісів тощо. Іншими словами, вони наділені всіма ознаками, що характерні для еліт з високим рівнем політичної культури, додержуються таких цінностей як непідкупність, моральність, справедливість, вихованість та професійна підготовленість.

Одним з найскравіших завдань нової української політичної еліти постає проблема викорінення проявів корупції, яка пронизала всі сфери суспільного, у тому числі й політичного життя. При цьому слід підкреслити, що для боротьби з корупцією недостатньо, хоча й важливо, щоб вищі посадові особи були зайняті порядними людьми. Небезпека криється в їхньому оточенні. У цьому контексті важливою є не тільки наявність нормативно-правової бази боротьби з корупцією, але і створення таких умов, які виключали б саму можливість її появи. «Протистояти корупції і тиранії треба до того, – застерігав один із батьків-засновників, третій президент США (1801–1807) Томас Джефферсон, – як вони оволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися, що зумієш вирвати йому зуби і кігті після того, як він туди зайде» [3, с. 535].

В українських реаліях боротьба з корупцією ускладнюється тим, що вона охопила всі елітотворчі шаблони – знизу до верху. За гроші сьогодні можна купити по-суті все – депутатський мандат, міністерське крісло, різного роду звання, посади тощо. Корумпованість політичної еліти не тільки руйнує зсередини допоки ще слабку українську державність, але і гальмує формування громадянського суспільства, його основних інститутів, які покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів та устремлень.

Архіважливим завданням нової політичної еліти постає розробка консолідаційної ідеології, ключовими цінностями якої стали б патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна

справедливість, котра спроможна ідеологічно об'єднати український Захід і Схід.

Таке об'єднання важливе ще і тому, що наявний ідеологічний плюралізм багато в чому штучний, а нерідко удаваний і не віддзеркалює реальну картину життя. Значна частина сучасної української політичної квазіеліти продовжує використовувати уже випробувані у недалекому радянському минулому засоби введення в оману українських громадян. Найпоширенішими серед них є обіцянки робити для людей добро і благо, а насправді робити протилежне, тобто збагачуватися самим і думати про те, як би залишитися володарювати і у майбутньому.

Прикро констатувати, але ця формула володарювання допоки є найпоширенішою у діях і думках сучасної української політичної еліти. Це, у свою чергу, ще більше поглиблює проблему бідності. Вихід із замкненого кола, у якому багаті України стають все багатшими, а бідні стають ще біднішими, покликана вказати нова українська політична еліта, яка уже сьогодні відверто й послідовно відстоює європейський цивілізаційний вибір.

1. *Аристотель*. Політика. Афинская полиция / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 458 с. 2. *Вовканич С.* Еліта – найбільш конвертована валюта / С. Вовканич // Віче. – 1997. – № 5. – С. 121–131. 3. *Джефферсон Т.* Заметки о штате Виргиния / Т. Джефферсон // Антология мировой политической мысли: в 5 тт. – М.: Мысль, 1997. – Т. 1: Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – 830 с. 4. *Желтов В. В.* Теория власти / В. В. Желтов. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 584 с. 5. *Кочубей Л.* «Політична еліта» і «політичний клас»: класичні та сучасні підходи до визначення понять / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2008. – Спецвип. – С. 24–32. 6. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / В. Липинський // Філософія політики: [хрестоматія]: в 4 тт. / [авт.-упор. В. П. Андрущенко (кер.) та ін.]. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 91–106. 7. *Лук'яненко Л. Г.* Не дам згинуть Україні! Документально-біографічне видання / Л. Г. Лук'яненко. – К.: Вид. Культуролог. центр «Софія», 1994. – С. 495–496. 8. *Переломов Л. С.* Конфуций: жизнь, Учение, судьба / Л. С. Переломов. – М.: Наука, 1993. – 478 с. 9. *Платон*. Государство. Закон. Политика / Платон. – М.: Мысль, 1997. – 700 с. 10. Політична енциклопедія / [редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 801 с. 11. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку: [монографія] / [за заг. ред. Рудича Ф. М.]. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с. 12. *Согрин В. В.* Управляемая демократия: американский вариант / В. В. Согрин // Общественные науки и современность. – 2004. – № 6. – С. 112–121. 13. *Шевченко Тарас*. Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1857–1847. – 784 с. 14. *Якименко Ю., Жданов І.* Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти / Ю. Якименко, І. Жданов // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 9(45). – С. 2–11.

Андрій Окара

Українська еліта на тлі Майдану гідності*

У статті висвітлюється суспільно-політична ситуація, яка склалась у зв'язку з організацією Майдану у листопаді – грудні 2013 року. Аналізуються дії представників української влади і опозиції, а також самоорганізація громадян України.

The article is devoted to the analysis of the socio-political situation emerged in connection with the organization of the Maidan in November–December 2013. The actions of the Ukrainian government and opposition as well as the self-organization of the citizens of Ukraine are analyzed.

Найцікавішим, що народила українська груднева революція 2013 року, став Майдан. Не той студентський, що за ЄС та євроінтеграцію. Не той, що за опозиційні політичні партії та опозиційного триголового лідера. А той, що виник

після кривавого злочину режиму – після майже біблійного (з Євангелія від Матфія) «избиения младенцев» – розгону студентського Євромайдану в ніч на 30 листопада.

* Автор дякує Т. Воропаєвій у підготовці статті до друку.